

AZ OKTATÁS MEGÚJÍTÁSA – MAGYARORSZÁG JÖVŐJE A TÉT!

Magyarország a tanulás világában egyre jobban lemarad versenytársaitól. Az elmúlt évek számos reformja ellenére a tudásbeli szakadék, mely a világ legfejlettebb részeitől elválaszt bennünket, nem szűkült, hanem szélesedett. Hazai és nemzetközi vizsgálatok egyértelműen bizonyítják, hogy nemcsak az átlagos magyar állampolgár, hanem a fiatal felnőttek és az iskolába járó fiatalok tudásával is súlyos gondok vannak.

A 21 országra kiterjedő, 1994/98. évi Nemzetközi Felnőtt Írásbeliség-vizsgálatban a 16–32 éves (ma 40 évesnél fiatalabb), már nem tanuló magyar népesség 70 százalékának szövegértése nagyon gyengének bizonyult – egyes vagy kettes volt egy ötfokozatú skálán –, miközben ez az arány a minta egészében csak 50 százalék, Nyugat-Európában pedig 45 százalék volt. Az egyszerű dokumentumok megértésében a magyarok 60 százaléka teljesített gyengén, míg a nemzetközi mezőnyben ez az arány csak 49 százalék, Nyugat-Európában pedig 42 százalék volt. Az egyszerű számolási feladatok megoldásában hagyományosan jobban állunk, de a gyengén teljesítők aránya itt is elérte a mintaátlagot – mindkét adat pontosan 47 százalék volt –, és magasabb volt a nyugat-európainál (40 százalék). Iskolás fiataljaink tudásával is komoly gondok vannak. A 40 országra és azon belül 29 fejlett ipari OECD-országra kiterjedő, 2003. évi PISA vizsgálatban a 15 éves magyar fiatalok mind a matematikai, mind a szövegértési készségek tekintetében igen rosszul szerepeltek: az OECD-országok rangsorában a 19–20. helyre szorultak. A rendkívül gyenge teljesítményű – hármas készség szint alatt teljesítő – tanulók aránya mindkét kompetenciaterületen eléri a 47 százalékot, ami 5 százalékkal magasabb az OECD-országok átlagánál. A magyar fiatalok ötöde, negyede nem tanul meg olyan szinten írni és olvasni, amilyenre későbbi tanulmányaiban és a munkájában szüksége lenne.

Néhány területen valódi visszaesés tapasztalható, másutt lemaradásunk növekedését versenytársaink gyorsabb haladása okozza. Pozícióink látványosan romlottak a matematika és a természettudomány terén. Húsz évvel ezelőtt nyolcadikos gyermekeink, természettudományos ismereteiket tekintve – az 1983/84. évi SISS felvétel tanúsága szerint –, a nemzetközi mezőny első helyén álltak. Olyan országokat utasítottunk magunk mögé, mint a napjaink élvonalát képviselő Finnországot, Japánt, Dél-Koreát és Szingapúrt. Az ezredforduló utáni években tanulók tudása már csak a középmezőnybe kerüléshez – a 2003. évi TIMSS vizsgálat adatai szerint csak a 7. helyhez, a 2003. évi PISA vizsgálat adatai szerint pedig csak a 11. helyhez – volt elegendő. Ma már nincs alapja annak a vélekedésnek sem, hogy az átlag ugyan gyenge, de van egy szűkebb, jól teljesítő, nemzetközi szinten is versenyképes tanuló elitünk. A felmérések azt mutatják, hogy ha tanulók legjobb öt-tíz százalékát hasonlítjuk össze más országok legjobbjával, a helyzetünk ott sem jobb. Az Írásbeliség-felvételben, a fiatal felnőttek körében a tipikus magyar teszteredmény és a legjobbak teljesítménye (a 90. vagy a 95. percentilis) rendre ugyanolyan százalékos mértékben marad el a megfelelő nemzetközi értéktől. Ugyanezt mutatják a 2003. évi PISA vizsgálat eredményei: akár szövegértésről, akár matematikai, akár természettudományos ismeretekről van szó, legjobban teljesítő – a 90. vagy a 95. percentilishoz tartozó – fiataljaink ugyanolyan mértékben vannak lemaradva más országok legjobbjaitól, mint amennyire az átlagos magyar fiatal van lemaradva a nemzetközi átlagtól.

A magyar közoktatásban – különösen az általános iskolában és a szakiskolában – megszerzett tudás a mindennapi életben kevésbé hasznosítható, nem elégséges a tercier szektorban és a modern gyáriparban végzendő munkához. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a nyolc általánost vagy szakiskolát végzetek sokkal kisebb eséllyel kerülnek be az írást-olvasást, illetve ezekre épülő jártasságokat igénylő munkahelyekre – legyen szó ipari, kereskedelmi vagy szolgáltató állásokról –, mint az azonos számú iskolai osztályt végzett nyugat-európai társaik. A magyar vállalatok már néhány írás-olvasási feladat előfordulása esetén is érettségizett vagy diplomás munkaerőt keresnek, ami nagyon beszűkíti az érettségivel nem rendelkezők álláskilátásait, és alacsonyan tartja a béreiket. A legfeljebb nyolc osztályt végzetek példátlan mértékben kiszorultak a munkaerőpiacról: foglalkoztatási arányuk 37 százalék, húsz százalékponttal alacsonyabb a nyugat-európainál. Helyüket nem kis részben szakmunkás végzettségűek foglalták el, alacsony bérszinten. A szakmunkásoklevél elértéktelenedett: a három-négyévi tanulással elért kereseti előny ma már kevesebb mint 10 százalék az iparban, és nulla a kereskedelemben és a szolgáltatásokban, miközben az érettségizettek bérelőnye több mint 40 százalék. Mindez világosan jelzi, hogy a szakképzés nem ruhazza fel a tanulókat a felnőttkori tanuláshoz és a sikeres alkalmazkodáshoz elengedhetetlen általános készségekkel. Itt azonban nem csak a szakoktatás problémájáról van szó: az általános iskolából kikerülő egy részének tudása olyan gyenge, alapvető készségeik és képességeik olyan fejletlenek, hogy arra még gyakorlatias szakmunkásképzést sem lehet építeni. (Az Írásbeliség-felvétel szövegértési tesztjén például az érettségivel nem rendelkező fiatal felnőttek 85 százaléka legfeljebb az elégséges szintet érte el.)

A 2003. évi PISA vizsgálat tapasztalatai szerint Magyarország az egyetlen a felmérésben részt vevő OECD-országok között, ahol egyszerre megfigyelhető az oktatási szektor mindkét súlyos válságtünete: az alacsony teljesítmény és a jelentős társadalmi egyenlőtlenség. Világviszonylatban nálunk a legnagyobb az iskolák közötti egyenlőtlenség, és az országok azon csoportjába tartozunk, ahol a szülők társadalmi helyzete a legerősebben befolyásolja a gyermekek iskolai teljesítményét. Iskolarendszerünk a legkevésbé képes kiegyenlíteni az otthonról hozott különbségeket. Növekszik a szegregáció, a tanulók etnikai és társadalmi pozíciók szerinti elkülönülése.

Az átlagos teljesítmény romlása és a leggyengébbek hatalmas lemaradása miatt azzal a veszéllyel nézünk szembe, hogy gyermekeink nem lesznek képesek helytállni a mindenkit érintő nemzetközi versenyben. A korábbi elzártságunkból fakadó átmeneti védettségünk megszűnt, a verseny elől nem lehet kitérni: senkinek nincs hatalma a globalizáció megállítására. A ma iskolájában dől el, hogy mindenki el tudja-e tartani magát és családját, munkájával hozzá tud-e járulni a közterhek viseléséhez, vagy egy leszakadó réteg tagjaként csak mások támogatására számíthat. Csak a mainál sokkal jobb iskolákban nevelődhet ki az a művelt Magyarország, amely gondoskodik a nemzeti kultúra folytonosságáról – nemcsak a tudományban és a művészetben, hanem a munkában, a családban, a társas érintkezésben, a mindennapi élet színterein is. Az intézményes nevelés meghatározó szerepet vállalhat a társadalmi összetartozás, az egymásrautaltság, a szolidaritás értékeinek kialakításában, a demokratikus gondolkodás fejlesztésében. A tanult ember bölcsébben bánik a pénzével, kifinomultabb fogyasztó, tudatosabb állampolgár, jobban vigyáz a saját egészségére és a környezetére.

Az oktatás, a tanulás társadalmi hasznossága soha nem volt kétséges, azonban mindig kérdéses volt, hogy meg lehet-e egy ország oktatási rendszerét változtatni úgy, hogy az az ország fejlődésének motorjává váljon. Az utóbbi évtizedekben a kérdés eldőlt, számos ország példája mutatja, hogy a válasz egyértelmű igen.

Merre tart a világ?

A tanulás terén élen járó skandináv országok az élet számos területén kivették a világ csodálatát. A gazdasági versenyképességi rangsor vezető helyein állnak, az életminőség számos mutatójában a világ legjobbjai közé tartoznak – legyen szó a magas várható élettartamról, a környezet megóvására tett erőfeszítésekről, vagy akár a korrupció, a bűnözés alacsony szintjéről. Ezek az országok nem a semmiből jöttek, jó feltételekkel indultak, de alig egy nemzedék alatt a középmezőnyből az élvonalba törtek. Ma már látjuk, hogy ennek a látványos fejlődésnek a hátterében a kitűnő színvonalú közoktatás és az élet minden területét átható tanulás áll. Mindezt meggyőzően bizonyítják a nemzetközi tudásszintvizsgálatokon elért eredmények. Ugyanezek a felmérések egy másik országcsoporthoz is az érdeklődés középpontjába állítottak. A délkelet-ázsiai „kis tigrisek” nagyon mélyről indulva, egyetlen

generáció alatt jutottak a modern világ élvonalába. A két térség országai, kultúrájukat, politikai berendezkedésüket tekintve, nagyon különböznek egymástól, viszonyuk a tudáshoz, a tanuláshoz azonban nagyon hasonló: látványos fejlődésük motorja oktatási rendszereik gyökeres megújulása volt. Az Egyesült Államokban a szputnyiksokk adta meg az első lökést az iskolarendszer megújításának a hatvanas években. A nemzetközi felmérésekben elért rendkívül gyenge amerikai eredmények és az ázsiai versenytársak látványos felemelkedése további ösztönzést adtak a reformoknak. Egy olyan országban, amelynek tudásátánóplását évszázadokon keresztül a bevándorlás biztosította, közel ötven év tudatos és koncentrált erőfeszítése kellett ahhoz, hogy az eredmények megmutatkozzanak: az amerikai gyerekek a hetvenes évek utolsó helyeiről mára feljöttek a nemzetközi középmezőnybe.

A hozzánk kulturálisan, az iskolarendszer fejlődését és jelenkori problémáit tekintve közelebb álló Németországnak is szembe kellett néznie a negatív tendenciák következményeivel: az iskolarendszer megmerevedett, nem ment keresztül a modern kor által megkövetelt szerkezeti és tartalmi változásokon. A nemzetközi felmérések eredményeinek megismerését követő „PISA-sokk” a széles közvéleményt is meggyőzte a változások szükségességéről. Az anyagi és a szellemi erőforrások példátlan koncentrációjával nagyléptékű fejlesztő programok indultak el az ezredforduló követő években.

Merre haladunk mi?

Magyarország oktatási rendszere hosszú időn keresztül viszonylag jól teljesített, egyes korszakokban és egyes területeken nemzetközi mércével mérve is kiemelkedő eredményeket mutatott fel. Az egy tankönyvre épülő, lényegében változatlan, évtizedek tanítási tapasztalatain keresztül csiszolódó rendszer a maga korlátai között megbízhatóan működött. A folyamatos romlást, a lassú leszakadást nem jelezték látványos megrázkódások. Mára azonban a problémák olyan tömege halmozódott fel, amelyekkel feltétlenül foglalkozni kell. A mai feszültségek többsége a rendszerváltozás előtt időszakig nyúlik vissza. Az előző politikai rendszerben nem váltak nyilvánvalóvá az oktatásból alacsony tudásszinttel kikerülő, bonyolultabb tevékenységek elsajátítására képtelen fiatalok gondjai. Ennek következményeit ma is érezzük az igen alacsony magyar foglalkoztatási arányokon.

Az oktatási rendszer átalakulása hirtelen, a szerves fejlődés előnyeit nélkülözve ment végbe. Sok gyerek kiszorult az óvodai nevelésből; az iskolák között a tanulók szociális háttérét tekintve szélsőséges különbségek alakultak ki; az oktatásirányítás mindmáig nem tudott hatásosan fellépni az iskolai szegregáció ellen; a középfokú továbbtanulási arányok növekedése következtében pedig jelentősen megváltozott a középiskolák társadalmi összetétele. Ezekkel a jelentős változásokkal nem tartottak lépést a tantervek, illetve tanítási módszerek.

Miközben a tantervfejlesztés a világban önálló tudományággá vált, nálunk a decentralizáció ilyen irányú felkészültséggel nem rendelkező pedagógusok tömegeit ösztönözte, kényszerítette helyi tantervek írására. Kipróbálatlan tankönyvek sokasága árasztotta el az iskolákat, és semmi nem garantálja, hogy ezek helyi kombinációjából egységes tudás áll össze. Ez a helyzet a tanulókat megértés nélküli memorizálásra készíti. Nehezen megszerzett tudásuk elemekre bomlik, alkalmazhatatlan és gyorsan felejtődik.

A megvalósult tantervek – ahogy végül az iskolában összerendeződnek a tanulnivalók –, a tankönyvek, a tanítási módszerek ma Magyarországon évtizedekre elmaradnak a lehetőségektől, és nincs a rendszerben olyan mechanizmus, amely ezen a helyzeten változtatna. A tanítás minőségéről nem állnak rendelkezésre hasznavehető adatok, megfosztva a szülőket és az iskolafenntartókat a hatékony ellenőrzés lehetőségétől. Nem működnek azok a csatornák, amelyeken az új tudás beáramolhatna az oktatási rendszerbe: kevés az olyan tudományos kutatás, amely az eredendő új tudás létrehozásának eszköze lehetne, és elmaradott a tanárképzés-továbbképzés, amely a személyes tudás megsokszorozását szolgálhatná. Magyarországon a tanárképzésre a mennyiségi túlképzés és a minőségi alulképzés jellemző.

Lemaradásunk a nyelvtudás tekintetében sem csökkent. Míg a nyugati országokban az utca embere is többnyelvű, nálunk a kulcsszerepet játszó értelmiségi – például tanári – pályákon sem természetes a legalább az idegen nyelvű szövegek megértéséhez szükséges nyelvtudás. Miközben az elmúlt másfél évtizedben milliárdok folytak el a tanárok továbbképzésére, nyelvtudás hiányában a tanárok ma sem férnek hozzá a világhálón óriási tömegben rendelkezésre álló forrásokhoz. Nem haladtunk megfelelő ütemben a tanárok informatikai kompetenciájának fejlesztésével sem. A drága beruházások, fejlesztések kihasználatlanok maradnak, ha a tanárok félelemmel közelednek ahhoz a technológiához, amely tanítványaik életének szerves részévé vált.

A szakoktatás továbbra is a napi igényeknek megfelelő szűk ismeretek átadását tekinti legfontosabb céljának. A tömeges középiskolai lemorzsolódás megelőzésére és következményeinek felszámolására még kezdeti lépések sem történtek.

Hogyan tovább?

A megoldás elemi előfeltétele annak felismerése, hogy az oktatás nemzeti ügy, és a problémák megoldása, új fejlődési folyamatok elindítása halaszthatatlan feladat. A problémát ki kell vonni a napi politika erőteréből, és egy hosszú távra előre tekintő fejlesztési programot kell elindítani. Újra kell értelmezni az iskola misszióját, a tudás létrehozásában betöltött szerepét, kiemelkedő szerepet juttatva a mindennapokban használható tudás és az alkalmazkodóképesség fejlesztésének. A megoldásra váró legfontosabb feladatok az alábbiakban foglalhatók össze.

Eséllyel kezdeni az iskolát

Számos tudományos igénnyel elvégzett vizsgálat bizonyítja a kisgyermekkori fejlődés meghatározó szerepét. Minden gyermek számára meg kell teremteni, hogy eséllyel kezdhesse meg az iskolát. Ezt ma nem minden gyermek kaphatja meg otthon. Sok tízezernyi család megroppant a rendszerváltás foglalkoztatási sokkjá következtében. E szegény és leszakadó társadalmi rétegek nem tudják megadni gyermekeiknek mindazokat a készségeket, amelyek a későbbi sikeres iskolai pályafutás zálogai lehetnek. Ezek közül a gyerekek közül sokan késve vagy egyáltalán nem részesülnek óvodai nevelésben. Megoldást kell találni arra, hogy az óvodai szolgáltatásokból ne szoruljanak ki éppen azok, akiknek a legnagyobb szükségük lenne erre. A szegény és leszakadó társadalmi rétegek gyermekei számára széles körben meg kell szervezni a kora gyermekkori készségfejlesztés intézményeit.

Minden tanulót eljuttatni az alapvető készségek elvárható szintjére

Ehhez négy feladatot kell megoldani.

(a) A tananyagot minőségileg meg kell újítani. Olyan megtanító (kritériumorientált képességfejlesztő) programokat kell elindítani, amelyek minden tanulót képesek eljuttatni az alapvető készségek és képességek (az írás-olvasás, szövegértés, számolás, szociális jártasságok, tanulni tudás) elvárható szintjére.

(b) Minden tanuló számára biztosítani kell – településtípustól és az iskolafenntartó jövedelemtermelő képességétől függetlenül – a tanuláshoz szükséges, megfelelő tárgyi feltételeket: a 21. századhoz méltó, korszerű iskolaépületeket, könyvtárakat, oktatást segítő informatikai eszközöket.

(c) Mivel a szegregáció általában együtt jár a pedagógiai szolgáltatások minőségi leromlásával, ezért – az emberjogi megfontolások mellett – a minőségi pedagógiai szolgáltatások biztosítása érdekében is határozott intézkedéseket kell hozni a szegény és iskolázatlan szülők gyermekeinek iskolai elkülönítésével szemben. Biztosítani kell a feltételeket, hogy ők is élhessenek a szabad iskolaválasztás előnyeivel, hogy ne szoruljanak be a szegregált és gyenge minőségű oktatási intézményekbe.

(d) Felül kell vizsgálni a sajátos nevelési igényű tanulóvá való átminősítés egész eljárását. Elfogadhatatlan, hogy Magyarországon egy-egy születési évből az Európai Unió átlagának kétszerese kerül ebbe a kategóriába. Új alapokra kell helyezni a sajátos nevelési igényű tanulók számára nyújtandó kompetens pedagógiai segítségnyújtás rendszerét. Érdekléte és elszámoltathatóvá kell tenni az oktatási intézményeket és fenntartóikat abban, hogy a megfelelő pedagógiai segítségnyújtás valóban eljusson a rászoruló gyermekekhez.

Irányváltást a szakképzésben

A középfokú szakképzést úgy kell átalakítani, hogy az ott végzettek hosszabb távon is képesek legyenek új ismeretek befogadására, sőt szakmaváltásra is, hiszen az előttük álló, munkában eltöltendő 30–40 évben erre bizonyosan szükségük lesz. A szakképzés nem lehet szűk feladatokra orientált betanítás, hanem a folyamatos képezhetőséghez, a szakmai tapasztalatok integrálásához kell ismereteket biztosítani, és nagy hangsúlyt kell helyezni az alapvető tanulási készségek hiányosságainak pótlására. Természetes, hogy a vállalatok elsősorban az itt és most alkalmazott technológiájukhoz kapcsolódó, gyakorlati ismereteket hiányolják, és ezek megtanítását állami feladatként értelmezik. Ez azonban nem indokolja, hogy az ilyen ismeretek elsajátításához a kormány automatikusan – a vállalati képzés megtérülését esetleg akadályozó körülmények vizsgálata nélkül – segítséget nyújtson. Az irányváltás változásokat követel a tananyagban, az általános, a gyakorlati és a készségfejlesztő elemek viszonylagos súlyában (az utóbbiak javára), valamint az iskolai és posztgraduális szakképzés összehangolásában is.

Megállítani a középiskolai lemorzsolódás trendjét

Megoldást kell találni a közoktatási rendszerből bármely ponton, bármilyen okból kieső fiatalok problémáira. A személyre szóló segítségnek ki kell terjednie a tanulási készségek fejlesztésére, a konkrét tudás terén végzett felzárkóztatásra, a magatartási problémák kezelésére és a szociális készségek fejlesztésére. Minden érintett számára világossá kell tenni, hogy bármilyen költséges is a személyre szóló fiatalkori fejlesztés, még mindig összehasonlíthatatlanul olcsóbb, mint a lemorzsolódásból fakadó szociális, ellátásbeli, egészségügyi, kriminológiai problémák kezelése.

Minőségileg megújítani a tanárképzést

A tanárképzés új alapokra helyezéséhez, a leendő tanárok jobb felkészítéséhez, a különböző képzési szinten álló tanulók eredményes tanításához jó lehetőségeket teremt a tanárképzés folyamatban levő reformja, a képzés mesterszintre emelése. További lépésekre van azonban szükség ahhoz, hogy ez a nagy jelentőségű változás valóban érvényre tudjon jutni. Nem számíthatunk változásra, ha az akkreditációs feltételekben és az erőforrások intézmények közötti elosztásában nem jutnak érvényre a nemzetközi mérce szerinti minőségi kritériumok. Az oktatói karral szemben támasztott szigorúbb követelmények nélkül nem szavatolható a tanárképző intézmények megfelelő minősége. A külföldi tapasztalatok adaptálása és a hazai fejlesztés nem várható el olyan intézményektől, melyeknek oktatói nem rendelkeznek magas szintű nyelvtudással, nem publikálnak referált folyóiratokban, és nem vesznek részt rendszeresen nemzetközi konferenciákon.

Felkészült és többletfeladataikkal arányosan elismert pedagógusokat biztosítani a legnehezebben képezhető tanulóik iskoláiba

Át kell gondolni a pedagógusok bérezésének, foglalkoztatásának kérdéseit, és ki kell dolgozni annak módját, hogy a nehezebb feladatokat végző pedagógusok munkáját többlettámogatásokkal is el lehessen ismerni. Megoldást kell találni arra, hogy az alacsony jövedelemtermelő képességű önkormányzatok fenntartásában működő iskolákban is finanszírozni tudják a pedagógusok e többlettámogatásait. A pedagógusok bérezési rendszerében a végzettség és a szolgálati idő mellett hangsúlyosan meg kell jelennie bédifferenciálós szempontként a tanítás eredményességének is.

Átfogó tanulói és iskolai értékelési rendszert teremteni

Átfogó értékelési rendszer létrehozása nélkül nem működtethető sikeres iskolarendszer. Világos és pontos visszajelzéseket kell kapnia a rendszer összes szereplőjének – a szülőknek, a gyerekeknek, a tanároknak, az iskolafenntartóknak – arról, hogy hol tart a tanulók fejlődése, és ennek alapján mi is az iskola további tennivalója. A rendszerben meg kell jelenjen az értékelés teljes spektruma, a tanulói szintű diagnózistól az iskolai szintű összesítések képzésére is alkalmas mutatókig. Biztosítani kell az iskolák megújításához a segítő szolgáltatásokat.

Végül: világossá kell tenni, hogy a magyar iskolarendszer megújítására tett lépések nem egymástól elszigetelt reformkezdeményezések, hanem a közoktatás átfogó megújítását célzó reform egymással szoros egységet alkotó részei.